

Bottenburg, Maarten van (1992). 'Het bruine monster en de 'king of sports'. De uiteenlopende populariteit van voetbal en cricket in Nederland, 1870-1930', in: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, jrg. 9, nr. 2, pp. 3-35.

Maarten van Bottenburg

Het bruine monster en de 'king of sports'

De uiteenlopende populariteit van voetbal en cricket in Nederland, 1870-1930

Wat heeft cricket van doen met voetbal? Ogenschijnlijk weinig. Voetbal is in Nederland een sterk gecommercialiseerde en geprofessionaliseerde massasport met liefhebbers door het hele land, meer dan één miljoen georganiseerde beoefenaars en bijna 6.000 verenigingen, een uitgebreid netwerk van competities en een veeltakkig bureaucratisch apparaat. Cricket daarentegen is in ons land een kleine, elitair ogende sport, met in 1991 5.672 leden, verenigd in 72 clubs. Een sport die nauwelijks enige aandacht krijgt en waarvan de spelregels voor de meesten een raadsel zijn. Het zijn werelden van verschil. Een eeuw geleden lagen zij veel dichter bij elkaar. Sterker nog, ze waren nauw verwant. Aan de naam van menige sportvereniging ging toen 'Cricket en Football Club' vooraf. Voetballiefhebbers beoefenden de cricketsport en vice versa. De ledenlijsten van de *Nederlandse Atletiek en Voetbal Bond* en de *Nederlandse Cricket Bond* kwamen gedeeltelijk overeen. In 1890 hadden beide bonden zelfs dezelfde voorzitter. Beide sporten werden beoefend door een betrekkelijk kleine groep jongeren uit hoge milieus in enkele grote, westelijke steden. Hoe is de uiteenlopende ontwikkeling in de mate van beoefening van beide sporten te verklaren? Deze vraag maakt deel uit van het algemene probleem van de differentiële popularisering van sporten waarover Ruud Stokvis in ditzelfde tijdschrift al eens publiceerde en waarnaar ik onderzoek verricht.¹ De vergelijking tussen de ontwikkeling van voetbal en cricket in Nederland is vanwege de gedeeltelijk gemeenschappelijke beginfase en sterk tegengestelde huidige situatie een interessante *case-study* voor dit algemene probleem.

De verklaring die ik in dit artikel voor de uiteenlopende ontwikkeling van beide sporten uiteenzet, gaat in tegen de gedachte dat cricket geen massale aanhang heeft gekregen omdat deze sport ingewikkelder, moeilijker, duurder of strenger in de vorm is, en dat voetbal zo populair is omdat het zo eenvoudig, gemakkelijk en goedkoop is.² Iedere sport is in één dag te leren. Het als ingewikkeld beschouwde cricket kent in Engeland veel meer beoefenaars dan in ons land. In India en Australië kan het de concurrentie met voetbal aan, in Barbados is het met afstand de populairste sport. Foto's van terloops cricket op straten en open velden laten zien hoe betrekkelijk de kosten van de beoefening zijn ter verklaring van de verschillen in populariteit. De noodzakelijke uitrusting op grond van de basiskenmerken van beide sporten verschilt nauwelijks. Voor cricket is een *bat* (soort slaghout), een bal en een *wicket* (drie paaltjes met twee dwarslatjes) nodig; voor voetbal een bal en een doel. Dat beoefening van de ene sport in sommige landen duurder is dan de andere is het gevolg van allerlei sociale gebruiken die niet noodzakelijkerwijs met de basiskenmerken zijn verbonden.

Om tot een betere verklaring te komen zal ik niet uitgaan van de kenmerken van sporten, maar van de sporters. De oorzaak van de uiteenlopende ontwikkeling van cricket en voetbal zoek ik niet in de onveranderlijke intrinsieke kenmerken die beide sporten karakteriseren, maar in de sociale kenmerken van de beoefenaars, hun verhouding tot andere groepen mensen en de veranderingen hierin.

Bottenburg, Maarten van (1992). 'Het bruine monster en de 'king of sports'. De uiteenlopende populariteit van voetbal en cricket in Nederland, 1870-1930', in: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, jrg. 9, nr. 2, pp. 3-35.

`C. en F.C.'s`

Zowel voetbal als cricket waren tegen het einde van de negentiende eeuw in Nederland nieuwe sporten die jongeren uit Engeland overnamen. Die oriëntatie op Engeland stond niet op zichzelf. Ten gevolge van het prestige dat Engeland als grootmacht kende, ontwikkelde zich buiten Engeland een algemene belangstelling voor de leefstijl van de hogere klassen in dit land. Er werd zelfs gesproken van een ware anglomanie, een rage in iedere grote stad op het Europese vasteland om Engelse modes, manieren, gebruiken, boeken en spelen over te nemen.³ Ook de Engelse sporten werden als nastrevenswaardig gezien. Dat gold vooral voor nationale elites met een cosmopolitische instelling; jongeren die door afkomst, beroep of opleiding deel uitmaakten van grotere netwerken dan de lokale en regionale verbanden waarbinnen het leven van de meeste mensen zich afspeelde. Zij zagen de Engelse sporten als een voorname, prestigieuze activiteit waarmee zij zich onderscheidden van 'het volk' dat zich het langst op de inheemse vermaken bleef toeleggen.

Engelsen maakten indruk op hen. Verschillende van deze welgestelde jongeren kregen de mogelijkheid om in Engeland een opleiding te volgen. Daar konden zij de sportcultuur met eigen ogen waarnemen en bij terugkeer overdragen. In Enschede leerde Jan Bernard van Heek aan zijn vrienden de voetbalsport die hij tijdens zijn studie in Lancashire had leren kennen.⁴ Tot de initiatiefnemers van de in 1879 opgerichte *Haarlemsche Football Club (H.F.C.)* behoorde Th. Peltenburg, die in 1877 terugkeerde van het *Newton-college*. In 1883 stapte deze club over van *Rugby football* op *Association football*, toen Pim Mulier terugkeerde van een handelsschool in Engeland.⁵ Hij had al eerder voetbal (of rugby?) en cricket leren kennen op een Nederlandse kostschool: "Daar te Noordwijk zag ik voor 't eerst 'n voetbal, 'n cricketspel, levende, Engelsch sprekende Engelschen als Rennertson en de leeraar James".⁶ Degenen die in Engeland hadden vertoefd, konden rekenen op ontzag bij de achterblijvers. Volgens de vroegere burgemeester van Rotterdam, Drooglever Fortuyn, maakte Mulier diepe indruk op de jongeren: "Hij was wat ouder dan wij en had de nimbus van in Engeland te zijn geweest".⁷

De combinatie van cricket en voetbal was één van de gebruiken die zij van de Engelsen overnamen. Rond 1880 was het in Engeland op privé-scholen, universiteiten en in sommige clubs gebruikelijk om van mei tot september cricket te beoefenen en in de andere maanden voetbal of rugby. Dat voorbeeld leidde op het Europese vasteland tot de tegenwoordig vreemd aandoende 'Cricket and footballclubs', zoals de Oostenrijkse *Vienna Cricket and Footballclub 'Cricketer'* en de Italiaanse *Cricket and Football Clubs* te Genua en Palermo. In Berlijn formeerden diverse clubs in 1891 de *Deutsche Fussball- und Cricket-Bund*. Over het algemeen werd cricket in deze clubs al beoefend voordat het georganiseerde en gestandaardiseerde voetbal zijn intrede deed. De georganiseerde cricketbeoefening in Nederland dateert van de periode 1870-1880. De eerste Nederlandse voetbalverenigingen kwamen een decennium later tot stand. De introductie van voetbal zette de leden van verschillende cricketclubs aan om tegen het einde van de zomer *bats* en *balls* aan de wilgen te hangen en het "bruine monster" -zoals de voetbal na enige tijd werd genoemd- uit de kast te halen. Vóór de eeuwwisseling waren dergelijke clubs in Nederland over het hele land verspreid. Beide sporten beoefenden onder meer *Hercules* uit Utrecht, *Sparta* uit Rotterdam, *Frisia* uit Leeuwarden, *Be Quick* uit Groningen, *Utile Dulce* uit Deventer en *Prinses Wilhelmina* uit Enschede.

Naarmate voetbal in tegenstelling tot cricket populariseerde, werd de combinatie van beide sporten problematisch en legden de clubleden zich op één van deze sporten toe, waardoor

Bottenburg, Maarten van (1992). 'Het bruine monster en de 'king of sports'. De uiteenlopende populariteit van voetbal en cricket in Nederland, 1870-1930', in: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, jrg. 9, nr. 2, pp. 3-35.

de 'C en F.C.'s' geleidelijk verdwenen. Om die uiteenlopende ontwikkeling te kunnen begrijpen is enige kennis vereist van de sociale geschiedenis van beide sporten in Engeland. Met de oprichting van de eerste cricketclubs namen zij niet alleen een sport over met verschillende spelregels, maar ook met deels geïnstitutionaliseerde tradities, rituelen en gedrags- en kledingsvoorschriften die in de voorafgaande ontwikkeling in Engeland waren ontstaan. Dat droeg bij tot de reproductie van de sociale verschillen tussen beide sporten.

Sociale ontwikkeling van cricket en voetbal in Engeland

Aan het einde van de negentiende eeuw behoorden cricket en voetbal in Engeland tot de weinige sporten waaraan leden van sociaal lagere klassen deelnamen. Bij cricket vloeyde dat voort uit een traditie die teruggaat tot de zeventiende en achttiende eeuw waarin leden van de aristocratie en gentry samenspeelden met hun knechten. De rolverdeling in en buiten het veld weerspiegelde de maatschappelijke verhoudingen tussen deze standen op het Engelse platteland. Door de ontluikende industrialisering kwamen die verhoudingen eind achttiende eeuw onder druk te staan. De vraag naar land nam sterk toe en de verbetering van transport en communicatie verminderde de lokale zelfstandigheid. Nieuwe rijken verstoorden het geordende leven van de landadel en verminderden zijn vertrouwen in de eigen positie. Die veranderde klassenverhoudingen beïnvloedden ook de standaarden van goed gedrag. De aristocratie en gentry lieten zich minder gemakkelijk in met 'het volk' en trokken zich uit de populaire cultuur terug.⁸ Bij cricket bleef het samenspel tussen 'hoog' en 'laag' echter wel voortbestaan. De wedstrijden vonden evenwel niet meer plaats op openbare velden, maar op besloten privégronden. Bovendien werden de tegenstellingen tussen de heren van stand, de *Gentlemen*, en de spelers uit 'het volk', de *Players*, navranter en explicieter. *Players* verzorgden de terreinen, serveerden de dranken, kwamen door een aparte ingang binnen en kleedden zich in afzonderlijke lokalen om. De sociale verschillen werden onder meer tot uitdrukking gebracht in de naamsaanduiding op de score-kaarten: van *Gentlemen* werden de voorletters voor de naam geschreven, van *Players* erachter.⁹

Cricketclubs werden voorzien van vele regels die 'ongewenste' spelers uitsloten. Wedstrijden duurden meer dan een dag en vonden veelal doordeweeks plaats, zodat de elite in het weekend weg kon gaan en het publiek niet uit *hoi polloi*, maar sociaal gelijken bestond.¹⁰ Hoge contributies, uitgebreide lidmaatschapsprocedures en specifieke kledingvereisten en omgangsvormen bemoeilijkten de deelname van niet-professionele arbeiders verder. Zo voorzagen de regels van de *Lancaster Cricket Club* in boetes voor degenen die niet het clubuniform droegen, bestaande uit een witte broek, een gestreepte blauw-witte Guernsey wollen trui en een strohoed.¹¹

Ondanks de veranderingen in de samenleving als geheel hielden de cricketers lang en sterk aan de eigen tradities vast, en "in essence, stifled itself by remaining too true to its pre-industrial origins".¹² Tot in de jaren vijftig van de twintigste eeuw werd geen *Player* ooit aanvoerder van het nationale team, in de cricketsport een bijzonder invloedrijke functie. Volgens de historicus Richard Holt werd nog in 1961 een scorekaart op *Lord's*¹³ verbeterd met de woorden: "Your cards show, at no. 8 Middlesex, F.J. Titmus, that should read, of course, Titmus, F.J.". ¹⁴

Bottenburg, Maarten van (1992). 'Het bruine monster en de 'king of sports'. De uiteenlopende populariteit van voetbal en cricket in Nederland, 1870-1930', in: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, jrg. 9, nr. 2, pp. 3-35.

Voetbal kende een geheel andere ontwikkeling. Het werd ruim een eeuw na cricket op de Engelse privé-scholen en universiteiten gestandaardiseerd en vond de eerste beoefenaars in de zonen van de maatschappelijke elite die deze opleidingsinstituten bezochten. Veel sterker dan cricket werd voetbal daardoor gezien als een jongenssport. Na verloop van tijd raakte voetbal ook buiten de schooljeugd in zwang. Bovendien daalde het op de sociale ladder. Tot in het decennium 1880-1890 domineerden 'Old Boys'-teams van de gerenommeerde onderwijsinstituten. Maar in 1883 keerde het tij; voor het eerst nam een arbeidersclub, *Blackburn Olympic*, de toen al fel begeerde *FA-cup* mee naar het industriële noorden door in de finale een team van Old Etonians te verslaan.¹⁵ In de jaren negentig was het pleit beslecht; voetbal was dusdanig gepopulariseerd dat de arbeidersclubs het niveau van de 'Old Boys'-clubs overstegen. Van 1893 tot 1914 werden op één na alle FA-cups door arbeidersteams gewonnen. De enige uitzondering, *Tottenham Hotspur*, bestond uit drie Engelsen uit het industriële noorden, vijf Schotten, twee Welshmen en een Ier.¹⁶ Deze spelers waren professionals. De toename van de belangstelling onder arbeiders (als deelnemers en toeschouwers) had in het industriële noorden al snel tot professionalisering geleid. Integenstelling tot veel andere sportbonden blokkeerde de overkoepelende Engelse voetbalbond deze ontwikkeling niet. In 1885 besloot de *FA* het professionele voetbal officieel te erkennen. Rond dat jaar was voetbal al uitgegroeid tot Englands populairste sport, zowel gemeten naar het aantal deelnemers als het aantal toeschouwers.¹⁷

Exclusivering van cricket

De teloorgang van cricket begon in Nederland in het laatste decennium van de vorige eeuw. De pionierclubs liepen leeg. De jongeren die als eersten lid waren geworden van de vroegste cricket- en footballclubs, sloten hun studies af en vonden een werkkring waarbij sportbeoefening -in hun visie- niet meer paste. Velen verhuisden naar andere plaatsen, een niet gering aantal naar het buitenland. Vooral Nederlands-Indië ontrok veel spelers. "Indië draineert", luidde de klacht van cricket- en voetbalclubs. De Leidse cricketclub *Ajax* moest hele elftallen aan Indië afstaan.¹⁸ In de gedenkboeken van cricketclubs die deze kritieke periode overleefden, zijn vele verzuchtingen aan te treffen over de onvolledigheid van elftallen die de gang naar Indië veroorzaakte. Hiervan hadden ook de vroegste voetbalclubs last. Van de 104 spelers die vóór 1904 voor het Nederlands elftal uitkwamen, werkten er 22 later in Indië.¹⁹ Van het elftal dat begin jaren 1890 voor *H.F.C.* uitkwam, ging meer dan de helft naar de Oost. Toch leed voetbal er minder onder, omdat, in tegenstelling tot cricket, tegenover de leegloop een nog veel grotere aanwas stond. De voetbalclubs en voetbalafdelingen van combinatieclubs kregen meer nieuw bloed dan de cricketclubs en cricketafdelingen.

De geringere aantrekkingskracht van cricket op jongeren hing samen met de standonderscheidende kenmerken, die deze sport in Nederland een elitair en exclusief imago verschafte. Clubs die zich louter op cricket richtten, functioneerden in sterkere mate standonderscheidend dan voetbalverenigingen. Clubs met de initialen 'C. en F.C.' namen in exclusiviteit af naarmate voetbal meer op de voorgrond kwam te staan en vice versa. Die verschillen tussen beide sporten kenden een aantal oorzaken. Degenen die cricket overnamen, waren vaker uit adellijke milieus afkomstig en hadden een hogere gemiddelde leeftijd dan de eerste voetballers. Daardoor was hun standsbewustzijn sterker en kozen zij eerder voor cricket

Bottenburg, Maarten van (1992). 'Het bruine monster en de 'king of sports'. De uiteenlopende populariteit van voetbal en cricket in Nederland, 1870-1930', in: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, jrg. 9, nr. 2, pp. 3-35.

omdat deze sport ten tijde van de overname in Engeland meer standonderscheidingen kende.

Door de Engelse voorgeschiedenis meenden de Nederlandse cricketers vanaf het begin dat hun sport gedistingeerder was. Bovendien zagen zij in voetbal meer een sport voor jongeren. Zo mochten -in tegenstelling tot de cricketwedstrijden- ook niet-leden aan de voetbalwedstrijden van 'C en F.C.' *Olympia* deelnemen. Daarvoor opende deze club een aparte afdeling 'voetballeden', "die tegen een matigen prijs van f1,- het recht kregen den geheelen winter achter den bal te hollen".²⁰ Voetbal hoefde niet exclusief te blijven (een matige prijs en toegankelijk voor niet-leden) en werd niet echt serieus genomen (enigszins denigrerend omschreven). Vanwege het grote succes van dergelijke voetbalafdelingen was het starten ervan voor sommige cricketclubs van levensbelang: toen *Hercules* in 1888 daartoe besloot, had de club nog f0,62 1/2 in kas. De voetbalafdeling "bracht nieuw leven en ook meer leden in de cricketafdeling, wat met het oog op de financiën wel nodig was."²¹

De eerste Nederlandse cricketers hadden in de Engelse crickettraditie een rijk voorbeeld. De clubs richtten zij hiernaar in, de meeste regels en voorschriften namen zij nauwkeurig over. Daaruit kwam het beeld voort dat cricket "aan comfort ja zelfs luxe behoefte heeft".²² Deze in 1900 geponeerde stelling komt met een kleine wending in een heel ander -en juister- daglicht te staan als in plaats van cricket, cricketers wordt gelezen. In tegenstelling tot de cricketers beoefenden de Nederlandse voetballers in de beginperiode hun sport tamelijk chaotisch en anarchistisch. Soms was het niet veel meer dan met twee partijen achter een bal aanjagen en te proberen deze in het doel van de tegenstanders te krijgen. Ze hielden zich aan weinig regels, speelden soms met veel meer dan elf man per team. De voetbalwedstrijden van *Olympia* trokken een groot aantal deelnemers, "soms wel 40 of 50 en niemand van hen had eenig begrip van het spel".²³ De *H.F.C.* maakte aanvankelijk getrukt gebruik van de bomen die op het veld stonden om de tegenstanders te passeren. Pas met de oprichting van de *Nederlandse Atletiek en Voetbal Bond* werden de regels naar die van de Engelse *FA* gestandaardiseerd. Maar ook toen speelden veel ploegjes voetbalwedstrijden zonder al te veel decorum.

Zonder uitzondering waren de jonge mannen die de Engelse sporten in het laatste kwart van de vorige eeuw overnamen afkomstig uit de maatschappelijke bovenlaag. Maar de eerste voetballers kwamen wat vaker voort uit de hogere burgerij; de adellijke belangstelling voor voetbal was vergeleken met die voor cricket vanaf het begin wat geringer.²⁴ Vijf van de negentien jongeren die in 1883 in Leeuwarden de cricketclub *Frisia* oprichtten droegen de titel van baron.²⁵ Van de zeven gymnasiasten die de Utrechtse cricketclub *Hercules* oprichtten, werd er één resident, een ander assistent-resident en nog één raadsheer in Nederlands-Indië; één werd advocaat-generaal bij de Hoge Raad, één advocaat-procureur, één arts en één directeur van een verzekeringsmaatschappij. Van de 37 leden die deze club in 1885 telde, hadden zeven een dubbele naam. Eén was baron. 28 van de 37 leden behaalden een titel: zestien werden meester in de rechten, twee ingenieur, acht promoveerden en twee werden hoogleraar.²⁶ Vergeleken met deze cricketers maakten de eerste voetballers van *H.F.C.* vaker carrière in burgerlijke beroepen (handel en industrie): A. Schiff werd directeur van een houtwarenfabriek, A. van Walcheren makelaar in effecten, Th. Peltenburg houthandelaar, R.A.C. Schut ging werken bij Van Nie & Co., Hubert Menten trad in dienst bij Koninklijke Petroleum, terwijl ook zijn broer Otto in de Petroleumindustrie ging werken. Hij bezocht, net als de rentenierende Pim Mulier, in het buitenland een handelsschool. Deze verschillen zijn exemplarisch voor voetbal en cricket eind negentiende eeuw. Het zijn verschillen in gradatie: ook de *H.F.C.* kende jonkheren onder hun leden, D.E. van Lennep die Gedeputeerde van Noord Holland werd, en J.W. Schorer, later

Bottenburg, Maarten van (1992). 'Het bruine monster en de 'king of sports'. De uiteenlopende populariteit van voetbal en cricket in Nederland, 1870-1930', in: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, jrg. 9, nr. 2, pp. 3-35.

Griffier van de Raad van Beroep. Verder was A. Beets notaris, Van Dorsten medicus, S.W. Tromp advocaat, Jan Harmen Meyer assistent-resident in Nederlands-Indië.²⁷ Voetbal sloeg meer aan bij de nieuwe, burgerlijke elite; cricket meer bij de oude, adellijke elite. Vanwege de teruglopende invloed waren adellijken ontvankelijker voor de exclusieve cricketcultuur. De cricketclubs hielden in stand wat hen in het maatschappelijk verkeer ontglipte.

Leeftijdverschillen tussen voetballers en cricketers verscherpten de discrepantie in het standsbewustzijn. In het algemeen kan worden gesteld dat de differentiatie in onderwijs en maatschappelijke positie het oog voor stands- en klasseverschillen versterkt. De kloof tussen de klassen in de omgangsvormen, gedragingen en bezittingen groeit met het ouder worden.²⁸ De leeftijdverschillen tussen voetballers en cricketers dateren al van de beginperiode. De Engelse gewoonte was ook hier bepalend. Voetbal beoefenden voornamelijk de jongste scholieren, de eerste cricketers kwamen uit de hogere H.B.S.- en gymnasiumklassen. Hoewel er ook studentencricketclubs ontstonden, zoals het Leidse *Sixteen* en *Achilles*, ontwikkelde cricket zich niet tot een specifieke studentensport als roeien en hockey. Als de cricketleden student werden, bleef de band nog wel een poosje gehandhaafd, maar na verloving was het snel gedaan.²⁹ Wel nam de gemiddelde leeftijd van cricketers in de loop van de tijd toe doordat steeds minder jongeren lid werden. Waren de oprichters van de eerste clubs nog jonge scholieren, in het begin van de twintigste eeuw maakten twintigers en zelfs dertigers de dienst uit. Voetballers waren jonger. Hun sportbeoefening stond daardoor onder sterkere controle van ouderen. Mulier nam als veertienjarige jongen het initiatief tot de oprichting van de eerste Nederlandse voetbalclub (*H.F.C.*). Hij had een bal en wedstrijdreglement weten te bemachtigen en ging *Rugby-football* spelen op een weiland in zijn woonplaats, omdat de grotere jongens op de betere speelplaatsen cricket beoefenden.³⁰ Onder druk van de ouders gingen de jongens van *H.F.C.* over van rugby op voetbal (*association football*): "De papa's begrepen het niet, vonden 5, 6 aan flarden gereten jersey's in één winter in strijd met dien tijd, toen men als jongen beschikte over je schoolpak, je pak en je andere pak. (...) Dies werd het rugby ten doode opgeschreven en gingen we in 1883 over tot 'association'. Een enkele maal nog werd er weer eens heerlijk wild en woest gevochten met een overgebleven rugbybal, tot ook die ter ziele was."³¹ Door hun jonge leeftijd hadden zij nog een te afhankelijke positie om anders te beslissen. Ook bij de oprichting van andere sportclubs in Nederland waren jonge leerlingen van gymnasia en H.B.S.-en betrokken. In Dordrecht werd in 1887 zelfs een actieve voetbalclub opgericht door vier jongens tussen de negen en elf jaar.³²

Ten gevolge van deze leeftijdverschillen was ten eerste het standsgedrag onder voetballers minder ontwikkeld en waren zij ten tweede minder in staat om een standsonderscheidende cultuur te ontwikkelen. Zij voelden geringer de behoefte om hun sport af te schermen en beheersten bovendien de technieken niet goed waarmee zij dit konden doen. Met een hoge contributie sneden zij zichzelf enigszins in de vingers. Voor hoge hoeden, sigaren, diners, gala-avonden, chique clubhuizen, ofwel -in de woorden van Thorstein Veblen- voor de ontwikkeling van een cultuur van "conspicuous consumption", waren zij te jong. Bij cricket en de specifieke studentensporten was wel sprake van een dergelijke cultivering. Toen meisjes van de H.B.S. in 1884 de Haarlemse cricketclub *Rood en Wit* vereerden met een clubvaandel, werd dat gevierd met een bal dat jaarlijks werd herhaald "met bouquets, champagne-etentjes en sopers". De oprichters van deze cricketclub waren toen tussen de 17 en 20 jaar oud. Twee jaar later stelde *Rood en Wit* een adspiranten-afdeling in voor jongens van 12 tot 16 jaar. Maar op verzoek van de *H.F.C.* werd de afdeling ontbonden en gingen deze jonge leden naar de

Bottenburg, Maarten van (1992). 'Het bruine monster en de 'king of sports'. De uiteenlopende populariteit van voetbal en cricket in Nederland, 1870-1930', in: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, jrg. 9, nr. 2, pp. 3-35.

voetbalclub over. Kennelijk ging de instelling van deze afdeling in tegen de algemene opvatting van het leeftijdsverschil tussen beide groepen sportbeoefenaars. Dat betekende wel dat deze jongeren niet werden ingewijd in de cricketsport, hetgeen weer het verwijt opleverde dat de *H.F.C.* "ettelijke cricketers in spe" aan *Rood en Wit* ontnam.³³

Ook op andere manieren creëerden cricketers sociale barrières. Ballotage was daarvoor een geschikt middel. Bij *Sparta*, dat begon als cricketclub, moest in 1888 een kandidaat-lid door twee leden worden voorgesteld aan de vergadering die zich over toelating uitsprak. Alle leden konden aan de stemming hierover deelnemen. Viervijfde van het aantal uitgebrachte stemmen waren voor toetreding vereist. *Utile Dulci* had in de reglementen opgenomen dat leden door een algemene vergaderingen uit de club kunnen worden "geknikkerd", wanneer zij "een steen des aanstoets zijn voor allen en schadelijk voor de club". *Hercules* bepaalde bij oprichting dat alleen gymnasiasten lid mochten zijn.

Daarnaast stelden verschillende cricketclubs een uitgebreid stelsel met boete- en strafbepalingen in en legden zij grote nadruk op de uitrusting.³⁴ Dat de spelers van de toch keurige *Haagsche Voetbal Vereniging* in 1889 nog geen tenue hadden, maar wat oude kleren aantrokken, was voor een cricketclub ongehoord. Het voorgeschreven kostuum van *Rood en Wit* bevatte een pet met drie rode en drie witte vakken, een katoenen tricot met korte mouwen, dwars gestreept rood en wit, en een witte, katoenen broek met rode bies op de buitennaden. In 1915 deed het Utrechtse *Hercules* pogingen om het cricket nieuw leven in te blazen nadat het eerder van 1882 tot 1903 deze sport had beoefend.³⁵ Eén van de beste cricketers hield een inleidende lezing waarin hij de regels en *mores* van het spel uiteenzette. "Daarna ging hij over tot het voor cricket zoo belangrijke punt: de kleeding". De spreker meende dat een cricketjacket als luxe was te beschouwen. "Maar een pantalon is geen luxe. Deze wordt meestal genomen van wit flanel en moet bij den aanvang smetteloos helder zijn (wederom een symptoom van de deftigheid van 't cricketspel)".³⁶

Onderdeel van de exclusiviteit van cricket was het angelsaksische stempel. De cricketers lieten dit niet vervagen, zoals de voetballers, maar bleven het benadrukken. Die cultivering van het Engelse karakter oefende lange tijd aantrekkingskracht uit op de moderniserende elites, maar sprak minder tot de verbeelding van sociaal lagere klassen. Rond de eeuwwisseling nam de aantrekkelijkheid ervan in het algemeen wat af, in Nederland zelfs sterker omdat de verhoudingen met Engeland bekoelden door de boerenoorlog in Zuid Afrika. De anglofilie werd juist een rem op een eventuele popularisering van cricket. Door de eeuwenoude, roemruchte historie had cricket een geheel eigen Engelse identiteit gekregen die veel minder vatbaar was voor aanpassingen dan betrekkelijk nieuwe sporten als voetbal en hockey. Het Engelse karakter van cricket was zo sterk dat de Engelse invloed bijzonder verrijkend en langdurig moest zijn, wilden inwoners van andere landen deze sport als een eigen culturele verworvenheid gaan zien. Daarin verschilde het Europese vasteland van bijvoorbeeld India en Australië. Cricket raakte in Europa nooit ingebed in de eigen cultuur, zoals in deze landen wel het geval was.³⁷

In Nederland behield cricket altijd een uitgesproken Engelse identiteit. De sport trok de meest fervente anglofielen uit de hogere milieus. Het stond bekend als "the king of sports, the sport of kings" en dat wilden zij weten ook. Tot in detail kopieerden zij datgene wat cricket deze identiteit verschafte: de bijzondere, invloedrijke rol van de aanvoerders, de witte jerseys, de duur van de wedstrijden, het gebruik van de gezamenlijke lunch en thee, en de uitvoerige Engelse terminologie. Nog altijd hanteren cricketers termen als 'popping crease', 'return crease', 'pitch', 'leg before wicket', 'How is that?', 'caught', 'legguards', 'captain', 'umpire', 'fielder',

Bottenburg, Maarten van (1992). 'Het bruine monster en de 'king of sports'. De uiteenlopende populariteit van voetbal en cricket in Nederland, 1870-1930', in: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, jrg. 9, nr. 2, pp. 3-35.

'bowler', 'batsman', 'strikers end', 'run out', 'stumped', 'hit the ball twice', 'deep fine leg', 'gully', 'cover point', 'silly mid-off', 'long on', 'retired', 'obstructing the field', 'dead ball', 'overs', 'leg bye's' en 'boundary-hits'. 'Football' daarentegen werd wel voetbal, 'goal' doelpunt, 'corner' hoekschop, 'penalty' strafschop, 'off side' buitenspel, 'referee' scheidsrechter, 'keeper' doelman, en 'free-kick' vrije-trap. Bij cricket was vertaling ongewenst. Pogingen deze in te voeren, werden in de kiem gesmoord.³⁸ De beoefening van deze sport was immers je "te midden van het liefelijkste Hollandsche landschap" verplaatsen "op een Engelsch veld, met al zijn Engelsche gewoonten en Engelsche strategie".³⁹ Het verbaast dan ook niet dat van Neerlands beste cricketspeler, Carstjan Posthuma, die in 1903 een jaar in Engeland bij de *London County Cricket Club* met de meest legendarische spelers uit de crickethistorie (Grace, Fry en Ranji) speelde, werd gezegd dat hij "steeds Anglomaan tot in hart en nieren" is gebleven.⁴⁰

In de jaren 1880 bezocht vrijwel ieder jaar een Engels cricketteam Nederland. Deze cricketbezoeken waren een stimulans om het eigen gedrag op de Engelse gewoontes af te stemmen. "Die pracht uitstallingen van gestreepte jasjes, dúúr, mooi, opvallend (...) Die heerlijk ruikende, dure leeren, lichtgele tassen voor bats en handschoenen beenstukken. Wat was dat mooi. Daar werd je stil van. En dat moesten we toen natuurlijk óók hebben."⁴¹ Niet alle Engelse cricketspelers voldeden aan het beeld dat de Nederlandse cricketers van hen hadden, zoals de *Dalston Albert Cricketclub*: "Groote goden, wat was dat een exquis stelletje ongure grovianen".⁴² Maar, zoals kenmerkend is voor een gevestigden-buitenstaanders-verhouding, de Nederlanders modelleerden hun beeld van de Engelsen naar het meest toonaangevende deel, een minderheid van de besten.⁴³ Dat waren bijvoorbeeld de 'Blues' van *Newton College*, die in 1888 een tour door ons land maakten.

Het was in Nederland niet een kleine Engelse minderheid die de de cricketsport koesterde als een uiting van de eigen identiteit, zoals in de Verenigde Staten, maar een kleine Nederlandse minderheid die via cricket de bewondering voor de Engelse cultuur uitdroeg.⁴⁴ De cricketclubs namen de Engelse gewoontes en bepalingen over. Deze stonden ver af van de cultuur van de gemiddelde burger, temeer daar het op het Europese vasteland aan de Engelse traditie van '*Gentlemen and Players*' ontbrak. Deze traditie was verankerd in de feodale omgangsvormen tussen de Engelse aristocratie en *gentry* en hun ondergeschikten en werd een anachronisme toen de klassenverhoudingen in de tweede helft van de negentiende eeuw veranderden. In Nederland en andere Europese landen waar cricket pas rond 1850 werd ingevoerd, kwam deze traditie nooit tot ontwikkeling. Buiten Engeland wilden de cricketers hun sport juist exclusief in eigen kring beoefenen om zich van sociaal lageren te onderscheiden.

Popularisering van voetbal

In ieder land op het Europese vasteland kende de popularisering van voetbal eigen trekken, maar overal lag eenzelfde dynamiek ten grondslag aan het verschil in populariteit tussen voetbal en cricket. Aan de voorwaarden voor een *trickle down* voldeed voetbal rond de eeuwwisseling beter.⁴⁵ Omdat het in Engeland ten tijde van de verspreiding was gepopulariseerd en geprofessionaliseerd, kende het een minder standsonderscheidend karakter dan andere Engelse sporten -waaronder cricket- die rond dezelfde tijd verspreidden. Door het verschil in decorum dat ontstond, was voetbal toegankelijker voor lagere sociale klassen. In Nederland begunstigen de jongere leeftijd en het iets lagere sociale milieu van de eerste voetballers dit effect.

Bottenburg, Maarten van (1992). 'Het bruine monster en de 'king of sports'. De uiteenlopende populariteit van voetbal en cricket in Nederland, 1870-1930', in: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, jrg. 9, nr. 2, pp. 3-35.

In sterkere mate dan bij cricket werden zowel de hogere als de lagere sociale klassen vanaf de jaren 1880 regelmatig geconfronteerd met voorbeelden van Engels arbeidersvoetbal. Buiten Engeland voetbalden Engelse vakarbeiders die in de industriële centra werkzaam waren, zeelieden die de Europese havens aandeden en clubelftallen die rondreizen door Europa maakten. Hun voorbeeld stimuleerde andere werklieden, havenarbeiders en toeschouwers om deze voor hen nieuwe sport te gaan beoefenen. Lagere klassen namen gemakkelijker deze dan een andere sport over; hogere klassen legden zich eerder neer bij de toenemende betrokkenheid van sociaal lageren. De situatie in Engeland liet zien dat deze ontwikkeling bij voetbal heel 'normaal' was.

Er zijn verschillende aanwijzingen dat de sociale daling van voetbal al voor de eeuwwende inzette, in het bijzonder in het Rotterdamse havengebied. De NAVB werd in 1889 opgericht door negen clubs, waarvan drie uit Rotterdam, twee uit Amsterdam en Haarlem, en één uit Delft en Den Haag. Toen hadden een aantal grote steden al een voetbalclub: Delft, Gouda, Utrecht, Nijmegen, Apeldoorn, Leeuwarden, Groningen. Drie andere steden - Amsterdam, Haarlem en Den Haag - hadden er meer dan één. Maar opmerkelijk was de cluster clubs in en rond Rotterdam: *Concordia*, *Voetbal Vereniging Rotterdam*, *Olympia*, *Sparta*, *Rapiditas*, *Celeritas*, *Excelsior*, *Minerva*, *Victoria*, *Kralingen* en *Neptunus* (Rotterdam), *D.F.C.* (Dordrecht), *Hermes DVS* (Schiedam). Vermoedelijk waren er veel meer clubs en elftallen, maar van deze is geen tastbaar bewijs van bestaan overgebleven. Het niveau van deze voetballers bleek in het eerste kampioenschap ook hoog. *Concordia* werd kampioen met grote voorsprong op nummer twee, *H.F.C.*, en een doelsaldo van 12-1 uit zeven wedstrijden. Dit, ondanks het feit dat Mulier en Kornuiten reeds zes jaar met *H.F.C.* voetbalden. In Rotterdam werd voetbal vermoedelijk ook iets eerder door jongens uit lagere milieus beoefend dan elders. Leden van de Haagse voetbalclubs keken bijvoorbeeld op de Rotterdamse voetballers neer. In sociaal opzicht beschouwden zij alleen de spelers van *Victoria*, *Rapiditas* en *Celeritas* als hun gelijken.⁴⁶

De eerste voetbalactiviteiten vonden plaats in het havengebied. Dat duidt op de invloed van aanmerende Engelse schepen. Zoals elders ter wereld, speelde ongetwijfeld ook hier de bemanning tussen de bedrijven door partijtjes voetbal op de kades en braakliggende terreinen. Nederlandse jongens deden hen na. Rond 1885 speelden verschillende groepjes jongelui cricket en voetbal op het Stieltjesplein in de wijk Feijenoord en op het Burgemeester Hoffmanplein, dat zich bevindt op het Noordereiland in de Nieuw Maas, met aan de noordoever het centrum en de zuidoever Feijenoord. *Sparta*, één van deze groepjes, viel uiteen, maar werd in 1888 nieuw leven ingeblazen, nu als officiële club. In de eerste jaren van het bestaan speelde het cricket en voetbal. Na enige tijd gingen voetbalwedstrijden domineren omdat er steeds meer "uitdagingen" van andere teams en clubs kwamen.⁴⁷

Rotterdamse scheepvaartfiguren slaagden erin een wedstrijd voor *Sparta* te arrangeren tegen een Engelse tegenstander, *Harwich and Parkstone F.C.*; de eerste ontmoeting tegen een Engelse voetbalclub in Nederland. Daarop speelde *Sparta* tot 1898 waarschijnlijk nog zeven wedstrijden tegen Engelse clubs in Rotterdam en vijf in Engeland. *Sparta* was in 1893 ook de eerste Nederlandse club die entree ging heffen. Kennelijk was de publieke belangstelling in Rotterdam al vroeg behoorlijk groot. In 1899 bezochten 4.806 toeschouwers een wedstrijd tegen *R.A.P.* (beduidend meer dan bij tegenwoordige amateurwedstrijden en niet veel minder dan bij huidige professionele wedstrijden tussen twee clubs uit de middenmoot). Dat bracht in één klap

Bottenburg, Maarten van (1992). 'Het bruine monster en de 'king of sports'. De uiteenlopende populariteit van voetbal en cricket in Nederland, 1870-1930', in: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, jrg. 9, nr. 2, pp. 3-35.

f1201,51 1/2 aan inkomsten op, in die tijd een enorm bedrag waarvoor een arbeider met een gemiddeld dagloon zo'n twee-en-een-half jaar moest werken.⁴⁸ De uitgaven van *H.F.C.* bedroegen over een heel jaar in het seizoen 1898-1899 f482,98.⁴⁹ Ook onder deze toeschouwers zaten ongetwijfeld in toenemende mate jongeren uit lagere milieus die hierdoor voor het eerst in aanraking kwamen met de voetbalsport. Zij namen het voorbeeld van de elite en van de Engelse zeelieden over. Eerst keken zij ernaar en beoefenden het in ongeorganiseerd verband. Met vrienden, collega's, buurtgenoten en familieleden vormden zij allerlei vluchtige voetbalteams die op onregelmatige tijden tegen elkaar uitkwamen op pleinen, velden en braakliggende gronden. Ieder streefde uiteindelijk naar de vorming van een eigen club; dat hoorde bij voetbal en pas dan telde je letterlijk (opname in competitiestelsel) en figuurlijk (status voor de vriendengroep, buurt of plaats) mee.⁵⁰ Rond de eeuwwisseling kwamen de eerste arbeidersclubs tot stand. Doordat er weinig decorum rond de voetbalwedstrijden en voetbalclubs hing, hoefden zij hiervoor vergeleken met andere Engelse sporten minder psychische, sociale en financiële barrières te nemen.

Tussen de cultuur van het 'gewone volk' en het leven in een roei-, cricket-, hockey- of tennisclub gaapte een veel grotere en haast onneembare kloof. Voor de beoefenaars van deze Engelse sporten gold het betalende, luidruchtige publiek als het teken van vulgariteit. De cricketers schrokken terug "voor speculatie op de grovere instincten van Jan Publiek. (...) Het hallo!-geschreeuw en hup-Jan!-geroep wordt op haar velden niet vernomen. De lagere hartstochten worden door haar niet wakker geroepen". Ook de Nederlandse hockeyclubs wezen entreegelden principieel af, net als hun Engelse collega's.⁵¹

Entreeheffing was in deze periode bij Engelse voetbalclubs heel gewoon. Vermoedelijk kwam *Sparta* door de vele contacten met Engelse voetbalclubs tot invoering ervan. Een andere praktijk die zich bij voetbal wel inzette maar bij andere sporten niet, was het aantrekken van spelers van elders. *Sparta* liet regelmatig Engelse voetballers overkomen en meespelen om sterker voor de dag te kunnen komen tegen Nederlandse ploegen. Omdat alle voetbalregels uit Engeland werden geïmporteerd, stond de Spartanen weinig in de weg om dit te doen. Voetbalclubs versterkten zich ook met spelers uit eigen land. *H.V.V.* kon tot 1916 tien maal landskampioen worden doordat het goede spelers van andere clubs in de eigen gelederen liet uitkomen. In één competitie bracht het een elftal met slechts drie echte *H.V.V.*'ers op de been. De *Nederlandsche Voetbal Bond* was er al begin twintigste eeuw van op de hoogte dat spelers werden betaald. Het keurde deze praktijk niet officieel goed, maar trad er tot 1918 evenmin tegen op.⁵² Dergelijke proto-professionele praktijken verbood de *Nederlandse Cricketbond* wel. De oorzaak van deze verschillen lag in de ontwikkeling van beide sporten in Engeland voordat beide sporten in Nederland werden geïntroduceerd. Niet alleen de meest elementaire spelregels werden overgenomen, ook standsonderscheidende mechanismen.

Onder leden en officials van de eerste voetbalclubs bestonden maar weinig weerstanden tegen het oprichten van clubs in andere sociale milieus en het opnemen van deze clubs in competities. Ook lieten de eerste voetbalclubs gemakkelijker leden uit lagere standen toe. Toen *H.F.C.* wedstrijden tegen andere clubs ging spelen, werd "niet meer gevraagd, wie is de papa van den candidaat, maar men zocht stevige, vlugge knapen en nam ze als lid aan, minder lettende op hun stand, wanneer ze overigens geschikte, fatsoenlijke jongens waren".⁵³ Er was wel een automatische selectie omdat lang niet iedereen zich kon permitteren om te voetballen. Er was vrije tijd voor nodig en geld voor uitrusting, contributie en uitwedstrijden. Dat terwijl het weekloon van arbeiders in Haarlem vaak de f3,- niet te boven kwam en ook kinderarbeid nog een dagelijks verschijnsel was.⁵⁴

Bottenburg, Maarten van (1992). 'Het bruine monster en de 'king of sports'. De uiteenlopende populariteit van voetbal en cricket in Nederland, 1870-1930', in: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, jrg. 9, nr. 2, pp. 3-35.

De *Nederlandsche Voetbal Bond* liet de ontwikkeling van het volksvoetbal volkomen vrij. Zo werd het voorstel van de Amsterdamse volksclub *Blauw Wit* in 1900 geaccepteerd om bij de competitie-indeling geen rekening meer te houden met de maatschappelijke stand van de leden van aangesloten verenigingen. Miermans, die de ontwikkeling van het voetbal in Nederland uitvoerig heeft bestudeerd, komt tot de conclusie dat uit niets blijkt dat er remmend of fnuikend is opgetreden.⁵⁵ De houding van de leden van gevestigde voetbalclubs was neerbuigend en gewillig. Ze keken "met een zeker mededogend medelijden neer (...) op die eenvoudige mannen".⁵⁶

Volgens Miermans is het een vaste regel dat het elitevoetbal in elke stad voorafging aan het volksvoetbal. Jongens tussen de 12 en 15 jaar die de kost hielpen te verdienen in fabrieken en werkplaatsen namen zelf het initiatief tot de oprichting van voetbalclubs, daarbij vaak gesteund door anderen. Soms boden eliteclubs de helpende hand met adviezen of door het eigen terrein in bruikleen te geven, andere keren kregen zij steun van lokale notabelen (zoals een notaris, pastoor, burgemeester en fabrieksdirecteur)⁵⁷ of 'volksopvoedende' instanties (zoals de *Maatschappij tot Nut van het Algemeen*, de *Volksbond tegen Drankmisbruik* en de *Nederlandse Bond voor Lichamelijke Opvoeding*)⁵⁸. Voetbal was niet langer het alleenrecht van rijken. In toenemende mate namen arbeiders dit over en organiseerden zij zich om deze sport te beoefenen. Opvallend is dat de voetbalverenigingen vaak voortkwamen uit anderssoortige arbeidersverenigingen, zoals een postduivenvereniging, fietsclub of schietvereniging. Bij andere Engelse sporten kwam dit niet voor.⁵⁹

Ook bloeide het volksvoetbal op in zogenaamde 'wilde teams', buiten de officiële voetbalorganisaties. Deze ontwikkeling van 'wilde voetbalteams' maakt het moeilijk de toename van het arbeidersvoetbal te volgen. Men formeerde tijdelijke teams die onregelmatig speelden, uitkwamen onder wisselende namen en geen clubhuizen, gestandaardiseerde tenues of vaste speelvelden bezaten. In Tilburg bestonden er van 1905 tot 1914 zo'n 30 voetbalteams die geen deel uitmaakten van een overkoepelende bond. Het seizoen 1912-13 kende naast vier bondsclubs nog eens negentien plaatselijke verenigingen. Veel van deze clubs hebben slechts één of twee jaar bestaan. Zij hadden weinig inkomsten om een veld te huren, materiaal aan te schaffen en de reizen te betalen. Ze speelden vriendschappelijke wedstrijden of toernooien en betaalden geen bondscontributie. Wellicht waren er zoveel plaatselijke niet-georganiseerde clubs dat de *Nederlandsche Voetbal Bond* het competitievoetbal niet kon monopoliseren. Aanmelding bij de bond had in die omstandigheid voor de 'wilde teams' minder nut.⁶⁰ Dit 'wilde voetbal' vormde de bakermat van het georganiseerde voetbal en gaf daarmee niet zozeer een tegentendens als wel een voorafgaande ontwikkeling aan. Ook deze teams streefden uiteindelijk naar het 'échte' voetballen, binnen het raamwerk van de competitie, met een wedstrijdreglement, en als het kon op een eigen veld en met eigen clubhuis.⁶¹

Voetbal verbreidde zich over lagere sociale klassen en verspreidde zich van de steden in de Randstad naar het platteland in de overige provincies. De sociale en geografische diffusieprocessen verliepen niet synchroon. Terwijl jongeren uit lagere sociale klassen in de grote steden voetbal overnamen van de zonen van de moderniserende elites, waren het nog lokale elites in kleinere steden die deze sport voor het eerst in perifere gebieden van Nederland invoerden. Via hen kwamen later leden van sociaal lagere klassen op het platteland met de voetbalsport in aanraking.

Bottenburg, Maarten van (1992). 'Het bruine monster en de 'king of sports'. De uiteenlopende populariteit van voetbal en cricket in Nederland, 1870-1930', in: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, jrg. 9, nr. 2, pp. 3-35.

Zowel de verbreiding als de verspreiding van voetbal was verbonden met het moderniseringsproces. De opkomst van de arbeidersvoetbalverenigingen is niet los te zien van veranderingen in de klassenverhoudingen. De werktijden verkortten, de salarissen verbeterden en op diverse terreinen gingen arbeiders zich organiseren. *Door Eendracht Sterk*; zo noemden Utrechtse jongeren uit een arbeidersmilieu hun voetbalclub in 1901.⁶² De geografische verspreiding hing samen met de schaalvergroting en integratie van de Nederlandse samenleving. De verspreiding volgde bijvoorbeeld de ontwikkeling van het spoorwegennet. In 1919 was er geen enkele club in een plaats waar geen spoorlijn langs liep.⁶³ Hoe had een club in bijvoorbeeld de Alblasserwaard in die tijd aan de competitie mee moeten doen als de dorpelingen in deze streek pas in 1923 een rechtstreekse (bus)verbinding met de buitenwereld kregen?⁶⁴ Na het prille begin van de voetbalcompetitie in Noord en Zuid Holland en enkele geïsoleerde voetbalkernen daarbuiten (Deventer, Enschede), raakte voetbal verspreid over de andere provincies. De eerste voetbalactiviteiten daar concentreerden zich in de centra van industriële activiteiten, zoals Tilburg, en in de grote plaatsen met befaamde hogere scholen en universiteiten, zoals Wageningen. In provincies die verder van de Randstad afliggen, werd voetbal later geïntroduceerd. In gebieden met handel en nijverheid kwam voetbal eerder op dan in landbouwgebieden, in grotere steden eerder dan op het platteland.

Westerlingen speelden een belangrijke rol bij de verspreiding. In Roermond nam onder meer een speler van het Rotterdamse *Rapiditas* het initiatief tot de oprichting van een plaatselijke voetbalvereniging. En in Maastricht behoorden 'vier Hollanders' tot de drijvende krachten achter de eerste voetbalvereniging. De eerste voetbalclub van Tilburg, *Willem II*, kwam tot stand toen een oud-lid van het Amsterdamse *R.A.P.* in Tilburg een opleiding ging voltooien bij *Staatsspoor*. Hij verzamelde een stel vrienden om zijn voetbalactiviteiten voort te zetten. In een plaatselijke krant wisten ze dit aangekondigd te krijgen, waarbij tegelijkertijd doel en spelregels werden afgedrukt.⁶⁵

Kranten droegen al vroeg bij aan de verspreiding van voetbal. Vanaf 1887 verschenen er berichten over voetbalwedstrijden (voor het eerst in *Het Algemeen Handelsblad*, 27 december 1887 en *Nieuws van de Dag*, 28 december 1888). De eerste tijd ging dat soms gepaard met het publiceren van de spelregels (zoals in *Nieuws van de Dag*, 7 april 1891 en *De Nieuwe Rotterdamsche Courant* in de dagen voorafgaand aan 10 april 1909). Zij brachten daarmee nieuws in de letterlijke betekenis van het woord. Verondersteld mag worden dat dergelijke berichten voor sommigen aanleiding waren "dit goede van de Engelsen overgenomen spel" (zoals voetbal in het allereerste krantenbericht werd genoemd) te gaan beoefenen.⁶⁶

Nadat voetbal was overgenomen en door steeds meer mensen werd beoefend, nam de herkenbaarheid van de Engelse oorsprong van deze sport af. In ieder land groeide een eigen speelstijl, werden spelers nationale idolen, ontstond er een voetbalstrijd tussen diverse steden en bevolkingsgroepen, raakten de Engelse voetbaltermen in onbruik en drukten spelers, toeschouwers, bestuurders, journalisten en critici een eigen nationaal stempel op de vanouds Engelse sport.⁶⁷ Als het bewijs bij uitstek van toeïgening gold een overwinning op het moederland Engeland. Een dergelijke overwinning, door Guttmann treffend omschreven als "the rite de passage of trouncing the English"⁶⁸, werd in de sportpers lyrisch beschreven en maakt een vast onderdeel uit van de populaire weergave van de nationale voetbalhistorie. In Nederland staat deze *rite de passage* bekend als 'De slag op Houtrust'. Na zeven voorafgaande nederlagen tegen de Engelsen (met een totaalscore van 4 voor en 42 tegen) slaagde het Nederlandse elftal er op 24 maart 1913 in het Engelse elftal met 2-1 klop te geven. De

Bottenburg, Maarten van (1992). 'Het bruine monster en de 'king of sports'. De uiteenlopende populariteit van voetbal en cricket in Nederland, 1870-1930', in: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, jrg. 9, nr. 2, pp. 3-35.

sportjournalisten juichten in koor dat we nu mondig waren geworden, de Engelse leermeester hadden geslagen en een dag hadden beleefd die de Nederlandse sportman nooit mocht vergeten.⁶⁹ Volgens Jan Cottaar ging zelfs het verhaal rond dat de geest van de Engelse ster Vivian Woodward 's avonds naar Houtrust terugkeerde om er jammerend en weeklagend langs het terrein te dwalen! Dat het hier ging om Engelse amateurs was niet van belang. De profs waren van zo'n buitengewone categorie dat aan hen maar even voorbij werd gegaan. Ieder land streefde naar een dergelijke overwinning en vierde *rites de passage* uitgelaten. En niet alleen bij voetbal. De Australische cricketzege op Engeland op 29 augustus 1882 behoorde tot dezelfde categorie, evenals de Japanse honkbalzege van studenten op het Amerikaanse team van de *Yokohama Athletic Club*, die van 23 mei 1896 een historische sportdag in Japan maakten.⁷⁰

Voetbalprestaties werden in toenemende mate gezien als een graadmeter van nationale en regionale ontwikkeling. Het belang dat hierdoor werd gehecht aan de internationale en nationale voetbalcompetitie bevorderde de democratisering van deze sport. De drang om een club uit een andere stad of een elftal uit een ander land te verslaan kon ertoe leiden dat de voetbalkwaliteiten de standsbarrières slechtten. Naarmate het voetbal populariseerde, nam het competitieve aspect van de beoefening van deze sport in belang toe ten koste van het sociale, en verschoven de nadruk op sociale herkomst naar een accent op vaardigheden.⁷¹ Zoals Peppard opmerkt ten aanzien van Rusland: "Organized clubs often recruited individual players from the socially suspect wild teams when these players showed special talent".⁷²

Na 1914 groeide het georganiseerde voetbal in brede lagen van de bevolking explosief en ontwikkelde voetbal zich tot de volkssport bij uitstek. Nederland kende in 1904 een paar duizend georganiseerde voetballers; in 1914 lag dat aantal rond de 10.000, in 1919 op ongeveer 50.000 en in 1930 om en nabij de 100.000.⁷³ Deze versnelde groei van het aantal voetballers had twee hoofdoorzaken. Ten eerste steeg het reële inkomen van arbeiders en nam het aantal mogelijkheden om sporten te beoefenen toe. Daarvan profiteerden vooral sporten die in deze tijd voor arbeiders toegankelijk waren. Naast bijvoorbeeld gymnastiek en korfbal was voetbal één van de weinige sporten waarvoor dit opging. Ten tweede profiteerde voetbal sterker dan andere sporten van de mobilisatie gedurende de Eerste Wereldoorlog.

Door de mobilisatie kenden verschillende volksclubs gedurende de Eerste Wereldoorlog moeilijkheden om volledige teams op de been te brengen. Maar de voetbalsport was uiteindelijk bij de mobilisatie gebaat. De problemen van de volksclubs verdwenen weer na 1919. Bovendien kwamen er na de Eerste Wereldoorlog vele nieuwe clubs bij. De soldaten kregen gedurende hun dienstperiode gelegenheid om te voetballen. Sommigen van hen beoefenden deze sport reeds eerder, maar de overgrote meerderheid werd voor het eerst met voetbal geconfronteerd. In de kleinere garnizoensplaatsen voetbalden de militairen ook met de burgerbevolking. Deze voetbalactiviteiten kregen steun van zowel de militaire als de burgerlijke overheden. Zij meenden dat voetbal een goede afleiding was, die de verleiding om te gaan drinken en kaarten verkleinde. De *Nederlandsche Voetbal Bond* verbreidde voetballectuur onder de gemobiliseerde troepen en riep speciale competities in het leven onder leiding van officieren.

Miermans doet het te veel voorkomen alsof deze mobilisatie de populariteit van voetbal in heel Nederland bevorderde. Volgens Spaans echter groeide het aantal voetballers in relatieve zin niet sterker dan voor de oorlog, maar was wel de toename van het aantal verenigingen opvallend hoger.⁷⁴ Deze constatering geeft aan welk effect van de mobilisatie uitging. Het leger had een moderniserende, nationaal integrerende werking: door samenvoeging van jongeren uit het hele land ontsloot het de westers-stedelijke cultuur voor meer perifere gebieden.⁷⁵ Soldaten

Bottenburg, Maarten van (1992). 'Het bruine monster en de 'king of sports'. De uiteenlopende populariteit van voetbal en cricket in Nederland, 1870-1930', in: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, jrg. 9, nr. 2, pp. 3-35.

uit het hele land kwamen bij elkaar. Voor jongens uit betrekkelijk geïsoleerde streken was de voetbalsport nieuw. Bij thuiskomst richtten zij clubs op die vaak de eerste in hun streek waren. De toename van de clubs betrof vooral plaatsen waar men nog nooit van voetbal had gehoord. Veel minder, en misschien wel nauwelijks effect ging van de mobilisatie uit op het voetbal in de grote steden waar het voetbal al vóór 1914 massale aanhang kende. Arbeidersclubs hadden hier tussen 1900 en 1914 het voorbeeld van de studenten van de HBS-en en gymnasia gevolgd, de pers schonk er reeds aandacht aan, de belangrijkste wedstrijden trokken veel bekijks. De bestaande stedelijke verenigingen zagen ná 1918 hun ledental toenemen, maar in relatieve zin niet veel meer dan ervoor. Wel begon de voetbalsport na de Eerste Wereldoorlog te gedijen op het platteland, waar de sportbeoefening nog nauwelijks was doorgedrongen.⁷⁶

Ook zonder mobilisatie waren meer perifere gebieden in Nederland bij het voetballevens betrokken geraakt. De eenwording van Nederland kon aan niemand voorbijgaan.⁷⁷ Maar de mobilisatie zorgde wel voor een versnelling in nationale verspreiding van voetbal. Deze sport profiteerde hiervan meer dan andere sporten, omdat de miliciens in overgrote meerderheid kleine middenstanders, werklieden en arbeiders waren. Een enquête naar de sportbeoefening van miliciens in 1911 door de *Nederlandse Bond voor Lichamelijke Opvoeding* wees uit dat 90% van de 10.172 ondervraagden tot deze categorieën behoorde.⁷⁸ Zij beoefenden nauwelijks enige sport: van het totaal ge—enquêterden was 9% aangesloten bij een sportvereniging, slechts 6% zei buiten clubverband een tak van sport of gymnastiek te beoefenen, 10% had volledig gymnastiekonderwijs genoten, nog niet éénderde kon zwemmen. Wel kon 85,3% fietsen en 82,1% schaatsen, maar deze activiteiten zagen de miliciens -of de enquêteurs- zelf niet als sport. In clubverband werden maar twee sporten enigszins beoefend: voetbal (412 personen; 4,1%) en gymnastiek (280; 2,7%). Alle overige sporten werd door minder dan 0,4% van de ondervraagden beoefend. Twee waren lid van een hockeyclub (beiden student), twee van een tennisclub en geen van een cricketclub. Drie miliciens zeiden cricket te beoefenen.⁷⁹ Hieruit zijn twee conclusies te trekken: ten eerste sloot voetbal aan bij het sportgedrag van veel meer soldaten dan alle overige sporten (met als enige uitzondering gymnastiek); ten tweede was een groot percentage van de miliciens vlak voor de Eerste Wereldoorlog geen lid van een voetbalvereniging. Dit gold het meest voor mannen waarvan op grond van het beroep mag worden aangenomen dat zij overwegend buiten de steden woonden (categorieën V, XI en XIV; zie noot 78); van hen was slechts 0,7% lid van een voetbalvereniging (32 van de 4339).⁸⁰

Na de Eerste Wereldoorlog bezaten meer mensen in Nederland kennis van de voetbalsport. Tegelijkertijd namen de mogelijkheden van arbeiders toe om deze sport in clubverband te gaan beoefenen. In 1919 werd de 8-urige arbeidsdag voor de meeste arbeiders ingevoerd. Bovendien raakte in de meeste steden de vrije zaterdagmiddag ingeburgerd. Ook stegen de lonen flink. Na 1922 volgde weliswaar weer een verlaging, maar in de periode van 1925 tot 1930 groeide het reële inkomen wederom.⁸¹ Het aantal arbeiders dat een sport kon gaan beoefenen steeg en de sporten die voor arbeiders toegankelijk waren, profiteerden hiervan het meest. In het interbellum domineerde de lagere burgerij en arbeidersklasse het voetbal. Dit wordt gesymboliseerd door de daling in het sociale milieu van de voetballers die voor het Nederlands Elftal uitkwamen. Miermans, die dit heeft uitgezocht, onderscheidde drie sociale milieus; in het decennium 1894-1905 kwam 96% uit het hoogste milieu, 3% uit het middelste en 1% uit het laagste; in de periode 1906-1918 was dit respectievelijk 81%, 15% en 4%, van 1919-1929 29%, 18% en 53% en tussen 1930 en 1940 achtereenvolgens 14%, 15% en 71%. Ook het aantal maatschappelijke topfuncties dat deze voetballers na hun voetballoopbaan bereikten, nam af.⁸²

Bottenburg, Maarten van (1992). 'Het bruine monster en de 'king of sports'. De uiteenlopende populariteit van voetbal en cricket in Nederland, 1870-1930', in: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, jrg. 9, nr. 2, pp. 3-35.

Popularisering en distinctie

Naarmate het volksvoetbal de meerderheid kreeg, ontspoon zich een standenstrijd. Aanvankelijk verstoorden de arbeidersclubs de bestaande verhoudingen niet erg. Soms werden zij zelfs onder de leuze "op het voetbalveld bestaan geen standen" welkom geheten.⁸³ Maar toen het volksvoetbal in zowel absolute als relatieve zin belangrijker werd en het elitevoetbal in omvang en invloed afnam, riep deze ontwikkeling steeds meer problemen op. De leden van clubs van het eerste uur kwamen uit hogere sociale kringen en moesten op sportief gebied omgaan met mensen die zij in het maatschappelijk verkeer meden. Het volksvoetbal werd absoluut en relatief belangrijker; het elitevoetbal nam in omvang en invloed af. Oudere eliteclubs schermden zich af, stopten ermee of gingen over op andere sporten. In hoge milieus richtten alleen nog jonge scholieren voetbalverenigingen op. Zodra zij de jeugdijaren achter zich hadden, stopten zij met voetballen. Dat geldt in mindere mate voor mannen uit lagere sociale milieus. Die bleven langer deze sport beoefenen.⁸⁴

Terwijl sommige eliteclubs stopten met voetbal en overgingen op andere sporten, probeerden andere deze distinctieve uittocht te voorkómen. In een poging het voetbal onder betere standen te bevorderen werd de vereniging de *Nederlandsche Corinthians* opgericht, genoemd naar de Engelse club die als een select gezelschap 'Old Boys'-amateurs het nog lang vol hield tegen de professionele arbeiderclubs. De *Nederlandse Corinthians* streefden naar het behoud van en een strenger toezicht op het amateurisme, herinvoering van de cricket- en voetbalclubs, het verbieden van overschrijvingen van spelers zonder toestemming van de clubbesturen en uitbreiding van de bevoegdheid tot royementen. Zij hadden daarin weinig succes. Ten eerste was de macht van de traditionele eliteclubs te ver teruggelopen om een meerderheid achter hun standpunten te krijgen. Ten tweede had het optreden van de *Corinthians* een polariserend effect. Op arbeidersvoetbalverenigingen werkte de naam *Corinthians* als een rode lap op een stier.⁸⁵

Een terugkeer naar de oude tijden was onmogelijk. Wilden de elite in een meer exclusieve sociale omgeving sporten, dan restte niets anders dan over te stappen naar een andere sport die nog wel de gewenste sfeer en sociabiliteit bezat. Daarvan profiteerden hockey, tennis, rugby en cricket. Tussen 1924 en 1929 maakte cricket een bloeiperiode door. Het aantal bij de Bond aangesloten elftallen verdubbelde.⁸⁶ In voormalige 'cricket- en footballclubs' herleefde de cricketbeoefening. *Utile Dulci* uit Deventer maakte plannen op om *bats and balls* weer op te pakken en ook het Haagse *Quick* hervond het enthousiasme voor de cricketsport. De Enschedese cricketclub *Prinses Wilhelmina*, met veel leden uit oude textielabrikantengeslachten (Jannink, Van Heek, Ter Kuil) een club van stand, had na de fusie met de *Enschedesche Football Club* eind negentiende eeuw ook voetbal beoefend, maar behaalde op den duur meer hockey- en cricketsuccessen dan voetbalresultaten.⁸⁷ De cricketers van *Prinses Wilhelmina* en *Quick* stonden bekend als felle tegenstanders van voetbal.⁸⁸ Hun identiteit als cricketer hield onder meer in dat zij geen voetballers waren. De houding ten aanzien van deze 'volkssport' werd allengs arroganter en neerbuigender. In het Herculesgedenboek (geschreven in 1932) werd opgemerkt dat de belangstelling van de Herculanen terecht "niet in de eerste plaats op zweetvoetbal gericht was".⁸⁹ Een jaar later zette mr. S.J.R. de Monchy, die van 1901 tot 1904 bij Victoria speelde, cricket eveneens af tegen voetbal: "Wat is het, dat in cricket zoo fascineert? Is het de zomerweelde van de witte kleeren op het sappige groen? Is het de aristocratische rust van het cricketveld, zoo gansch anders dan het getier, dat nu eenmaal bij een voetbalwedstrijd

Bottenburg, Maarten van (1992). 'Het bruine monster en de 'king of sports'. De uiteenlopende populariteit van voetbal en cricket in Nederland, 1870-1930', in: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, jrg. 9, nr. 2, pp. 3-35.

behoort?".⁹⁰ Het esoterische en exclusieve karakter van cricket kreeg een meerwaarde. "Dan zijn wij opgenomen in het kostelijk verbond van zomer en cricket, voelen wij ons als ingewijden! Mogelijk wordt dat gevoel versterkt, doordat de schare van cricketspelers in Nederland nog altijd klein is. Daaronder te behoren, aldus mede verantwoordelijk te zijn, stemt ons een weinig trotsch, maar vooral dankbaar om dit voorrecht".⁹¹

Behalve cricket profiteerden ook rugby, hockey en tennis van de groeiende weerzin tegen voetbal onder de elitejeugd. In aantallen beoefenaars ging het hier om maar een beperkt deel van het totaal aantal voetballers. Leden van de middenstand en arbeidersklasse waren kwantitatief in de Nederlandse samenleving verre in de meerderheid. En omdat zij, om de hierboven geschetste redenen, voetbal wel en andere Engelse sporten niet of nauwelijks beoefenden, was het niet meer dan logisch dat voetbal van deze sporten in het interbellum verreweg het grootste aantal beoefenaars trok.

Dit proces van popularisering en distinctie laat eens te meer zien hoezeer individuele voorkeuren in verband staan met sociale betrekkingen en bredere maatschappelijke ontwikkelingen. De sterk uiteenlopende appreciatie van culturele produkten, zoals voetbal en cricket, is niet te begrijpen als alleen de individuele voorkeuren voor intrinsieke kenmerken van die produkten worden vergeleken. Om te verklaren waarom het ene in veel sterkere mate de voorkeur krijgt boven het andere moeten de verschillende groepen betrokkenen worden bestudeerd, of beter, de relaties tussen hen.

Literatuur

- Adelman, Melvin, *A Sporting Time: New York City and the Rise of Modern Athletics, 1820-1870*, Urbana/Chicago: Illinois University Press, 1986.
- Adriani Engels, M.J., *Honderd jaar sport*, Amsterdam: Strengolt, 1960.
- Baker, W.J., *Sports in the Western World*, Totowa/New Jersey: Rowman and Littlefield, 1982.
- Brug, H. van de, *Voetbalvandalisme*, Haarlem: de Vrieseborch, 1986.
- Chandler, Joan M., *Television and National Sport*, Urbana/Chicago: University of Illinois Press, 1988.
- Dunning, Eric en Kenneth Sheard, *Barbarians, Gentlemen and Players. A Sociological Study of Rugby Football*, Oxford: Martin Robertson, 1979.
- Elias, Norbert en John L. Scotson, *De gevestigden en de buitenstaanders. Een studie van de spanningen en machtsverhoudingen tussen twee arbeidersbuurten*, Den Haag: Ruward, 1985.
- Fallers, L., 'A Note on the 'Trickle Effect'', *Public Opinion Quarterly*, vol.28, 1954, pp. 314-321.
- Feith, C., 'Cricket', in: J. Feith (red.), *Het boek der sporten*, Amsterdam, 1900.
- Gruneau, Richard S. en John G. Albinson (ed.), *Canadian Sport. Sociological Perspectives*, Ontario: Addison-Wesley, 1976.
- Guttman, Allen, "'Our former Colonial Masters": the Diffusion of Sports and the Question of Colonial Imperialism', *Stadion* vol.14, 1, 1988, pp. 49-64.
- HFC'er*, extra nummer bij de honderdste geboortedag van Pim Mulier, Haarlem, 1965.
- Hockey Sport*, jubileum nummer ter gelegenheid van het 40-jarig bestaan van de Koninklijke Nederlandse Hockey Bond, 1898-1938.
- Holt, Richard, *Sport and the British. A Modern History*, Oxford: Clarendon Press, 1989.
- Kirsch, George B., *The Creation of American Team Sports. Baseball and Cricket, 1838-1872*, Urbana/Chicago: University of Illinois Press, 1989.
- Knippenberg, Hans en Ben de Pater, *De eenwording van Nederland*, Nijmegen: SUN, 1988.
- Koninklijke Nederlandse Voetbal Bond (KNVB), *Voetballen toen en nu. Bundel opstellen verschenen ter gelegenheid van het 75-jarige bestaan van de KNVB*, 1964.
- Mason, Tony, *Association Football and English Society, 1863-1915*, Brighton: Harvester Press, 1980.

Bottenburg, Maarten van (1992). 'Het bruine monster en de 'king of sports'. De uiteenlopende populariteit van voetbal en cricket in Nederland, 1870-1930', in: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, jrg. 9, nr. 2, pp. 3-35.

- Meijs, Ton, *Over neutralen en katholieken: opkomst en ontwikkeling van de georganiseerde voetbalsport in Tilburg, 1896-1940*, doctoraalscriptie economische en sociale geschiedenis, Rijksuniversiteit Utrecht, 1988.
- Miermans, C., *Voetbal in Nederland*, Assen: Van Gorcum, 1955.
- Mulier, W.J.H., 'De oprichting van de Haarlemsche Football Club en de oertijd van het bruine monster', in: *De HFC'er*, 1965, pp. 10-15.
- Muller, P.N., 'Anglomanie', in: *De Gids*, 1889, nr. 3, pp. 263-277.
- Nederlandsche Bond voor Lichamelijke Opvoeding (NBvLO), *Studies over lichamelijke opvoeding*, eerste serie, Amsterdam: Elsevier, 1911.
- Peppard, Victor E., 'The Beginnings of Russian Soccer', in: *Stadion*, vol.8/9, 1983, pp. 151-168.
- Regt, Ali de, *Arbeidersgezinnen en beschavingsarbeid. Ontwikkelingen in Nederland, 1870-1940*, Meppel/Amsterdam: Boom, 1984.
- Spaans, Eric, *Sociale geschiedenis van de georganiseerde sport in Nederland tot 1920*, doctoraalscriptie economische en sociale geschiedenis, Rijksuniversiteit Utrecht, 1988.
- Speak, M.A., 'Social Stratification and Participation in Sport in Mid-Victorian England with Particular Reference to Lancaster, 1840-1870', in: J.A. Mangan (ed.), *Pleasure, Profit, Proselytism. British Culture and Sport at Home and Abroad 1700-1914*, Londen: Frank Cass, 1988, pp. 42-66.
- Stokvis, Ruud, *Srijd over sport. Organisatorische en ideologische ontwikkelingen*, Deventer: Van Loghum Slaterus, 1979.
- Stokvis, Ruud, 'De populariteit van sporten', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, jrg. 15, nr. 4, maart 1989, pp. 673-696.
- Verrips, Jojada, *En boven de polder de hemel. Een antropologische studie van een Nederlands dorp, 1850-1971*, Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Walvin, James, *The People's Game. A Social History of British Football*, Londen: Allen Lane, 1975.
- Weber, Eugen, *Peasants into Frenchmen. The modernization of rural France, 1870-1914*, Londen: Chatto&Windus, 1977.
- Williams, Jack, 'Cricket', in: Tony Mason (ed.), *Sport in Britain. A History*, Cambridge: Cambridge University Press, 1989, pp. 116-145.
- Wilterdink, Nico, *Vermogensverhoudingen in Nederland. Ontwikkelingen sinds de negentiende eeuw*, Amsterdam: De Arbeiderspers, 1984.

Gedenkboeken:

- Fortuna, 1904-1984
- Frisia, 1933-1948
- Hercules, 1882-1932
- Haarlemse Football Club (HFC), 1879-1919 en 1879-1979
- Haagsche Voetbal Bond, 1894-1934
- Haagse Voetbal Vereniging (HVV), 1883-1908 en 1883-1933
- Koninklijke Nederlandse Voetbal Bond (KNVB), 1889-1964 en 1889-1989
- Nederlandse Cricket Bond (NCB), 1883-1933
- Olympia, 1886-1946
- Quick, 1888-1948
- R.A.P., 1887-1912
- Rood en Wit, 1881-1931
- Sparta, 1888-1948 en 1888-1988
- Volharding/Olympia, 1895-1955

Bottenburg, Maarten van (1992). 'Het bruine monster en de 'king of sports'. De uiteenlopende populariteit van voetbal en cricket in Nederland, 1870-1930', in: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, jrg. 9, nr. 2, pp. 3-35.

Noten

¹ Zie Stokvis 1989. Mijn proefschrift over dit onderwerp verwacht ik bij het verschijnen van dit nummer te hebben voltooid.

² Zoals bijvoorbeeld voor cricket is beweerd door Jhr. Boreel van Hogelanden (Gedenkboek NCB 1933: 244) en voor voetbal door Walvin (1975: 45-46).

³ Muller 1889: 263.

⁴ Miermans 1955: 100.

⁵ Voetbal en rugby werden aanvankelijk in Engeland beide *football* genoemd. Er bestonden vele lokaal variërende *football*-varianten toen de privé-school te Rugby de regels van de eigen versie bijstelde en vastlegde. Deze versie raakte bekend onder de naam *Rugby football*. Enkele jaren later (1863) kwamen studenten van Oxford en Cambridge tot overeenstemming over een gestandaardiseerde versie van andere *football*-varianten, die *Association football* werd genoemd. Tegenwoordig noemen wij de eerste variant rugby en de tweede voetbal (zie voor de ontwikkeling van beide varianten Walvin 1975 en Dunning en Sheard 1979).

⁶ Mulier in de *HFC'er* 1965: 10.

⁷ Geciteerd in Miermans 1955: 90.

⁸ Holt 1989: 44-50.

⁹ Chandler 1988: 117; Williams 1989: 119-120; Holt 1989: 107.

¹⁰ Chandler 1988: 112-118; Holt 1989: 175-176.

¹¹ Speak 1989: 50.

¹² Holt 1989: 287.

¹³ Lord's is de naam van het terrein waar sinds 1814 de invloedrijke *Marylbone Cricket Club* speelt. De naam verwijst naar Thomas Lord, zoon van een grootgrondbezitter uit Yorkshire, die dit terrein aan de *MCC* afstond. Nog altijd worden hier de belangrijkste cricketwedstrijden gespeeld.

¹⁴ Geciteerd in Holt 1989: 107.

¹⁵ *Blackburn Olympic* bestond uit "three weavers, a spinner, a dental assistant, a plumber, a cotton operative and an iron foundry worker" (Walvin 1975: 104).

¹⁶ Baker 1982: 124-125.

¹⁷ Mason 1980: 31; 142-158.

¹⁸ Gedenkboek NCB 1933: 36; 309.

¹⁹ Miermans 1955: 94, 102 en 254.

²⁰ Gedenkboek HVV 1908.

Bottenburg, Maarten van (1992). 'Het bruine monster en de 'king of sports'. De uiteenlopende populariteit van voetbal en cricket in Nederland, 1870-1930', in: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, jrg. 9, nr. 2, pp. 3-35.

²¹ Gedenkboek Hercules 1932.

²² Feith 1900: 40.

²³ Gedenkboek HVV 1908.

²⁴ Miermans 1955: 254.

²⁵ Miermans 1955: 101.

²⁶ Gedenkboek Hercules 1932.

²⁷ Gedenkboek HFC 1919; Miermans 1955: 85-86.

²⁸ Vgl. Wilterdink 1984: 203.

²⁹ Zie bijvoorbeeld gedenkboek Olympia 1946.

³⁰ Mulier 1965: 11.

³¹ Mulier 1965: 13.

³² Stokvis 1979: 9-10.

³³ Gedenkboek Rood en Wit 1931.

³⁴ Gedenkboek Hercules 1932.

³⁵ Dat hield vermoedelijk verband met de cricketactiviteiten van Engelse geïnterneerden die enkele clubs de aanstoot gaven opnieuw met cricket te beginnen.

³⁶ Gedenkboek Hercules 1932.

³⁷ In mijn proefschrift zal ik uitgebreid ingaan op de populariteit van cricket in India en Australië.

³⁸ In 1885 werd de invoering van Nederlandse equivalenten voor deze crickettermen afgeraden in *De Nederlandsche Sport*, het enige sportblad in Nederland in die tijd.

³⁹ Schröder, in Gedenkboek NCB 1933: 282.

⁴⁰ Gedenkboek NCB 1933: 277.

⁴¹ Mulier, in NCB 1933: 255.

⁴² Mulier in NCB: 1933: 259.

⁴³ Elias en Scotson 1985: 11-12.

⁴⁴ Zie voor de uiteenlopende ontwikkeling tussen cricket en honkbal in de Verenigde Staten Adelman 1986 en Kirsch 1989.

⁴⁵ Het *trickle down-effect* is geen automatisme dat optreedt bij ieder cultuurgoed dat tot een kleine elite beperkt is.

Bottenburg, Maarten van (1992). 'Het bruine monster en de 'king of sports'. De uiteenlopende populariteit van voetbal en cricket in Nederland, 1870-1930', in: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, jrg. 9, nr. 2, pp. 3-35.

Als verklaring voor popularisering is een verwijzing naar dit effect onvoldoende. De vraag is waarom het de ene keer wel en de andere keer niet optreedt (vgl. Fallers 1954).

⁴⁶ Kips, geciteerd in Miermans 1955: 142.

⁴⁷ Gedenkboek Sparta 1948. In het gedenkboek staat ook vermeld dat deze voetbalwedstrijden vaak het einde niet haalden omdat de spelers problemen kregen met een troep opgeschoten jongens uit de buurt.

⁴⁸ Gedenkboek Sparta 1948; het gemiddelde dagloon van arbeiders was in 1905 f1,76 (De Regt 1984: 38).

⁴⁹ KNVB 1964: 85.

⁵⁰ Miermans 1955: 124-125.

⁵¹ Adriani Engels 1960: 189; Hockey Sport 1938: 26.

⁵² KNVB 1964: 58-60.

⁵³ Mulier, geciteerd in de *HFC'er* 1965: 12.

⁵⁴ Gedenkboek HFC 1979.

⁵⁵ Miermans 1955: 111.

⁵⁶ Gedenkboek NEC 1950 (geciteerd in Miermans 1955: 114). Lees ook bijvoorbeeld Muliers herinneringen aan het volksvoetbal: "Ik raapte eens 'n bal op, die *out* was, toen 'n schonkig atleet van de tegenpartij met deinende borstklampen me toesnouwde: "Blijf d'r af. Potverdomme, da's *mijn* bal", daarbij naar het niets kwaads vermoedende voorwerp met z'n nachtportiersknuisten grissend. Nu exemplair zijn, dacht ik, altruïstisch, bidextreus en auto-psychologisch didactisch, zooals gediplomeerde gymnasten het zouden uitdrukken. Dies, zei ik minzaamst tot den ruigen, onbekenden vreemdeling, hem het vurig ding aanreikend: "Hier, schat, huil maar niet, je mag er wel mee spelen" (Gedenkboek HFC 1919: 3).

⁵⁷ Bijvoorbeeld bij de oprichting van v.v. Sneek, v.v. Rimburch, v.v. Delft en P.S.V.

⁵⁸ Bijvoorbeeld bij de oprichting van N.E.C., Schoonhovense Sportclub en v.v. Helder.

⁵⁹ Miermans 1955: 109-114.

⁶⁰ Meijs 1988: 41.

⁶¹ Miermans 1955: 123; Meijs 1988: 87.

⁶² Miermans 1955: 109-113.

⁶³ Spaans 1988: 54.

⁶⁴ Verrips 1978; Spaans 1988: 54 en 57.

⁶⁵ Miermans 1955: 101, 223-233.

⁶⁶ Miermans 1955: 106.

Bottenburg, Maarten van (1992). 'Het bruine monster en de 'king of sports'. De uiteenlopende populariteit van voetbal en cricket in Nederland, 1870-1930', in: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, jrg. 9, nr. 2, pp. 3-35.

⁶⁷ Ik werd hierop gewezen door Allen Guttmann tijdens het congres 'Diffusion of Sports: Globalization and Americanization', dat op 12 juni 1992 gehouden werd te Amsterdam; vgl. ook Miermans 1955: 119.

⁶⁸ Guttmann 1988: 53.

⁶⁹ Adriani Engels 1960: 226-228.

⁷⁰ Deze voorbeelden zijn ontleend aan Guttmann 1988: 52-53. In zekere zin kan ook de euforie in Cameroun om de prestaties op het wereldkampioenschap van 1990 gezien worden als een *rite de passage* van Afrikaanse voetballanden, die definitief de periode van ondergeschiktheid op voetbalgebied ten opzichte van de westerse landen afsluit en ongetwijfeld tot veel meer en grotere triomfen zal leiden.

⁷¹ Metcalfe in Gruneau en Albinson 1976: 96.

⁷² Peppard 1983: 153.

⁷³ Miermans 1955: 248-249; vgl. het commentaar van Spaans 1988: 84 en de bijlagen over voetbal.

⁷⁴ Spaans 1988: 54-57.

⁷⁵ Vgl. Weber 1975.

⁷⁶ Zie ook Miermans 1955: 222.

⁷⁷ Zie Knippenberg en De Pater 1988.

⁷⁸ I) fabrieksarbeiders (364); II) timmerlieden, metselaars, smeden, etc. (1971); III) diamantbewerkers (29); IV) wevers en blekers (117); V) landbouwers (3169); VI) letterzetters, boekbinders, etc. (144); VII) kleermakers, schoenmakers (461); VIII) bakkers (358); IX) distillateurs, bierbrouwers (38); X) slaggers (143); XI) vissers (141); XII) sigarenmakers (143); XIII) winkelbedienden, klantorklerken (884); XIV) voerlieden, losse werklieden, schippers, etc. (1029); XV) beamtten bij de post telegram- en brievenbestellers (51); XVI) grondwerkers (180).

⁷⁹ Atletiek beoefenden er 38, kaatsen 27, wielrijden 23, korfbal 13, schermen 11, kruis- en handboogschieten 4, vuistbal 1.

⁸⁰ NBvLO 1911.

⁸¹ De Regt 1984: 35-39.

⁸² Miermans 1955: 252.

⁸³ Krips, geciteerd in Miermans 1955: 112.

⁸⁴ Miermans 1955: 112-124. Wellicht kan dit verklaren waarom veel mannen uit sociaal hogere milieus op hogere leeftijd wel enthousiast het topvoetbal blijven volgen, maar het in mindere mate zelf beoefenen. Actieve beoefening op jongere leeftijd is een belangrijke conditie voor latere passieve belangstelling (Brug 1986: 145).

⁸⁵ Miermans 1955: 148-159.

⁸⁶ Gedenkboek NCB 1933: 167.

⁸⁷ Adriani Engels 1960: 15.

Bottenburg, Maarten van (1992). 'Het bruine monster en de 'king of sports'. De uiteenlopende populariteit van voetbal en cricket in Nederland, 1870-1930', in: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, jrg. 9, nr. 2, pp. 3-35.

⁸⁸ Den Hartog, in gedenkboek NCB 1933: 288.

⁸⁹ Gedenkboek Hercules 1932: 41.

⁹⁰ De Monchy, 'Eens cricketer, altijd cricketer!', in gedenkboek NCB 1933: 304.

⁹¹ Van Manen, in gedenkboek NCB 1933: 248-250.